

G i n t e r Károly

A főnévi igenév és a részeshatározó néhány
kérdése

A korlátozott lehetőségek nem engedik meg a teljesség igényét; mindössze fel szeretném hívni a figyelmet egy-két olyan problémára, amely a franciák oktatása folyamán került elő.

A főnévi igenév már a leckék szószerkezetében problémát okoz: az idegen nyelvi infinitívussal a magyar ige alanyi ragozású, kijelentő módú, jelen idejű, egyes szám harmadik személyű alakja áll szemben. A magyar igealak is van általában infinitívusza, ezt azonban itt, a szószerkezetben nem találja meg a tanuló. Sok kérdés megelőzhető annak a megjegyzésével, hogy a magyarban a megadott alak sokkal jellemzőbb az igeire, mint a főnévi igenév: megmutatja az ige tövét, jelzi az ikes igéket. A magyar főnévi igenév egyébként is távolabb áll a ragozott igei formáktól, mint pl. az újlatin nyelvek infinitívuszi alakjai: sokkal ritkábban is helyettesít igés mellékmondatokat, mint ezek. A latinban viszont éppen az infinitívusz szerint sorolják az igéket ragozási csoportokba, így ismerheti fel valaki azt a ragozási mintát, amely szerint az egyes igealakok megszerkeszthetők.

A magyar főnévi igenév összetett igealak részeként álltmány (jövő idő), vagy a mondat alanya, tárgya, illetve határozója. Az összetett alak vizsgálata az alaktanba tartozik.

Mint alany az infinitívusz a kell, lehet, szabad, illik, sikerül stb. álltmányú és a névszói álltmányú mondatokban található meg (Gyalogolni jó). Az igenévvel jelölt cselekvés végrehajtójának a személyét majdnem mindig mutathatja személyrag (mennem kell) vagy részeshatározó. A személyrag megléte biztos irányadó a tekintetben, hogy a főnévi igenév valóban alany; tárgyi funkcióban ugyanis sohasem veheti fel ezt a végződést, határozóiban is olyan ritkán, hogy hallatára az anyanyelvi beszélő felüti a fejét, a mondatot szokatlannak, furcsának érzi (MMNyR:

I.548. Segíttek a csomagot vinned).

A főnévi igenév tárgyként főleg az akarást, óhajtást és néhány érzékelést jelentő ige mellett áll (olvasni akar, futni szeretne, hallom énekelni stb.). Az akar, szeret, tud és még néhány igt az azonban el kell határolnunk az igék legnagyobb részétől, ugyanis használatuk nem teljesen azonos ezekével. Igaz, hogy addig, amíg a ragozott ige alanya és az infinitívussal jelölt cselekvés végzője különböző személy, nincs probléma, a használat azonos minden ige esetében: Akarom, hogy olvasson, Tudom, hogy keresett, illetve Gondolom, hogy elmegy, Remélem, hogy megérkezik. Eltérő azonban a mondatok szerkesztése akkor, ha a ragozott ige alanya és a főnévi igenévvel kifejezett cselekvés végrehajtója ugyanaz a személy. A Gyalogolni akarok, Szeretne olvasni, Tud zongorázni mondatok megegyeznek a francia mondat szerkesztéssel (Je veux marcher, Il voudrait lire, Il sait jouer du piano), már ami a ragozott ige és az infinitívusz kapcsolatát illeti. Ennek az analógiájára sokszor szerkesztenek ilyen mondatokat a hallgatók: ^xGondolom menni a barátaimhoz, Remélem meglátogatni a szüleimet a helyes Gondolom, hogy elmegyek a barátaimhoz és Remélem, hogy meglátogat(hat)om a szüleimet helyett. Az anyanyelv parancsa lép itt közbe, amely az alany azonossága esetén előírja az infinitívusz használatát a mellékmondat helyett. Természetes nyelvi ökonómia ez olyan nyelvekben, ahol a ragozott igtés alak mellett kötelező a személyes névmás használata, és a névmás ismétlése a mondatot elnehezítené, s esztétikailag is hátrányos volna. A magyarban viszont nincsen szóismétlés, még a személyragok is különbözőek lehetnek (Gondolom, hogy elmegyek), tehát a főnévi igteneves alárendelés jelentősége kisebb. Az akar, szeret, tud, kíván, kezd + főnévi igteneves szerkezet viselkedésében nagyon hasonlít az összetett jövő idő alakjaihoz; nemcsak az infinitívusz szempontjából, hanem a mondat szerkesztés más oldalát tekintve (alanyi-tárgyas ragozás használata, az igekötő elváló volta) is párhuzamot lehet vonni a két szerkezet között. Pl. Fel fog hívni engem - Fel akar hívni engem; Be fogja mutatni őt - Be akarja mutatni őt. A fog és az akar ige hasonló viselkedésére éppen a szórend kapcsán utal a MMNyR is (II. 485.); az időviszonyokat tekintve is van közöttük összehasonlítási lehetőség, hiszen mind-

egyik azt jelzi, hogy a főcselekvés, amelyet a főnévi igenév fejez ki, **n e m** a jelenben folyik. Aki fog dolgozni, az pillanatnyi-
lag éppúgy nem dolgozik, mint az, aki akar dolgozni. Hozzátehet-
jük: aki tud dolgozni, az esetek többségében nem a kijelentéssel
egyldőben tevékenykedik, és a kezd dolgozni is éppen csak a ha-
táron van. Természetes, hogy mindegyik "összetett igealak" más-
más kapcsolatot jelent az alany és a végzendő tevékenység kö-
zött, ez azonban nem változtat a kifejezésbeli megfelelés tényén.
Francia analógiaként felhasználható még az aller + inf. (je vais
partir); a se mettre à + inf. (il se met à travailler), a devoir +
inf. (il doit passer par ici) stb. szerkezet, az ún. félig segédi-
gés megoldás. Az említett magyar verbumok segédige jellegét jól
szemlélteti a tud ige: azonos személy esetén (el tud menni) az el-
menetel lehetőségét, az alany elmenetelre való képességét jelzi,
személykülönbséggel pedig (tudom, hogy elmegy) teljes értékű "fő-
ige", amelynek az alanya és az elmenetel képessége között semmi
kapcsolat nincs.

Érdekes egyébként, hogy a ^xGondolom menni típusú hibák fő-
leg az átlagosnál jobban értő és beszélő hallgatók mondatszerkesz-
tésében fordultak elő. Arra lehet ebből következtetni, hogy az anya-
nyelvi beidegződések néha a háttérben maradnak a nyelvtanulásnak
azon a fokán, amikor még a mondatszerkesztés a figyelem teljes
összpontosítását igényli. Ha viszont a tanuló bizonyos jártasságot
szerezve a tartalomra ügyel, újból előtérbe kerül az anyanyelvi ha-
tás, s elég sokáig megmaradó, nehezen kiküszöbölhető hibának vá-
lik forrásává.

Határozóként a főnévi igenév a mondat célhatározója (Megyek
aludni), tekintethatározója (hallani hallom), állandó határozója (Mi
sürget mondanom nem hallott dolgokat?), tehát a ragozott igei állít-
mány bővítménye, s csak igen ritkán kap személyragot. Hasonló
használat található a francia nyelvben is, sőt ott még teljesebb a
sor, az infinitívusz minden határozó helyén megállhat. Problemati-
kusabb az az eset, amikor az infinitívusz névszóhoz kapcsolódik,
ún. complément déterminatif. Az így kialakuló szerkezet magyar meg-
felelőit érdemes volna közelebbről megvizsgálni: adnak-e valamilyen
rendszer? (Pl. machine à écrire - írógép, machine à laver - mo-
sógép; de már crème à raser - borotvakrém stb.)

A másik vizsgálandó terület a -nak/nek datívuszrag használata. Komoly és sokáig tartó nehézséget okoz a kell, lehet, szabad, sikerül stb. mellett álló részeshatározó, amely a főnévi igenév mint a cselekvés alanyát jelzi (neki kell elmennie); főleg az én sikerülök belépni szerkezet marad meg sokáig, mert a sikerül igén érődik talán a teljes ragozású kerül vagy az ül ige. Tapasztalat szerint az il lui faut partir, il me vient une idée-féle szerkezetek segítenek a jelenség megértésében.

A birtokviszonyban szereplő ragot most nem vesszük figyelembe. Azzal sem szükséges itt foglalkozni, hogy a magyar ragnak előljáró felel meg, hiszen ezt a kérdést a tanítás kezdeti szakaszában előforduló helyhatározóragok stb. kapcsán ismerik a magyarul tanulók. Érdemes viszont a magunk számára összegyűjteni a rag különféle funkcióit. Így felsorolható a datívuszi szerep: Pénzt ad a fiának - il donne de l'argent à son fils, a helyhatározói: a kikötőnek tart - il se dirige vers le port, a célhatározói: a földet előkészítik a vetésnek - on prépare la terre pour les semences, az állapothatározói: bolondnak tartják őt - on le prend pour un fou, az eredményhatározói: tanárnak alkalmazták őt - il a été employé comme professeur, az állandó határozói szerep: nem hisznek ennek az embernek - on ne croit pas à cet homme.

A főnévi igenév melletti datívuszrag adódik a ragozott igés mondatból: a fiának küldeni - donner à son fils, a kikötőnek tartani - se diriger vers le port, a vetésnek előkészíteni - préparer pour les semences, bolondnak tartani - prendre pour un fou, tanárnak alkalmazni - employer comme professeur, annak az embernek hinni - croire à cet homme. A ragnak azonban nem mindig ugyanaz az idegen nyelvi forma felel meg.

Van a magyarban két létezését jelentő ige, amelynek az igeneve mellett ragos és ragtalan alak változik aszerint, hogy a főnévi igenév milyen funkciót tölt be a mondatban: megmarad, ha az infinitívusz alany, elmarad, ha tárgy:

Nehéz komolynek lenni/maradni, -

Il est difficile d'être sérieux/de rester sérieux.

Nem akar beteg lenni/maradni,

Il ne veut pas être malade/rester malade.

Végül mindkét lehetőséget megengedi a főnévi igenév határozói szerepe:

Péter igyekszik kedves lenni/maradni.

Péter igyekszik kedvesnek lenni/maradni.

Pierre tâche d'être gentil/de rester gentil.

Szükséges, hogy a nyelvi jelenségek "adagolása" fokozatosan, a hallgatók teherbírásiának figyelembe vételével történjék; ha mindent egyszerre akarnánk eléjük adni, kedvüket szegnénk. Az ismeretek koncentrikus bővítésével biztosítjuk a nyelvi formák változatosságát, azt, hogy a megfelelő, a gondolatot jól kifejező mondatokat megtalálják hallgatóink, s hogy az ismeretek gyarapítása ne legyen egyoldalú, pl. csak a főnévi igenévre kiterjedő. A koncentrikus bővítés minél több pontján célszerű keresni a hasonlóságokat vagy éppen a különbségeket, hogy hallgatóink rendelkezzenek bizonyos anyanyelvi támpontokkal. Az idegen környezetben úgysem tudjuk biztosítani a tanítás és a gondolkodás magyar nyelvűségét; helyesebb tehát, ha a fogódzókat mi adjuk nekik, tudatosan megszabadulva attól a tévhitől, hogy a tanuló "nulláról indul". Lehet, hogy az első magyar szót a vendégtanártól, lektortól hallja, de előzőleg már elsajátított diákunk egy vagy több nyelvi rendszert, s ezt nem tekinthetjük nem létezőnek. Az anyanyelvre való hivatkozás valami "captatio benevolentiae"-féle is, amelynek vonzását nemcsak a nyelvtanítás, hanem barátok szerzése szempontjából is felhasználhatjuk.